

ПРОФЕСІЙНИЙ СКЛАД НАСТАВНИКІВ-ВИКЛАДАЧІВ ДУХОВНИХ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ ПОДІЛЛЯ (СЕРЕДИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Анотація. У статті на основі літературних та архівних джерел простежено особливості професійного складу викладачів духовних навчальних закладів Поділля. Доведено низький науково-педагогічний рівень викладачів духовних закладів, їх непідготовленість із педагогіки, психології, логіки, а звідси — невідповідність професійного рівня випускника-вчителя потребам тогочасної школи й системи учіння й виховання. Розглянуто небажання представників російської церкви, які брали на себе відповідальність готувати вчителя, випускати високоосвіченого й національно свідомого працівника освітньої галузі для української школи. Охарактеризовано освітню діяльність М. Сімашкевича, М. Яворовського, М. Леонтовича та ін., які займали чільне місце в поширенні педагогічних знань серед вихованців духовних закладів освіти та сприяли більш якісній загальнопедагогічній підготовці майбутніх учителів.

Ключові слова: духовні заклади освіти, Поділля, загальнопедагогічна підготовка, педагогічна освіта, М. Сімашкевич, М. Леонтович.

Professional membership of mentors and teachers of spiritual educational institutions of Podolie (mid XIX — early XX century)

Annotation. Traced the features of professional teachers of religious educational institutions of Podolie using the literary and archival sources. Proved low scientific and educational level of teachers of spiritual institutions, their unpreparedness of pedagogy, psychology, logic, and hence - discrepancy professional level graduate-school teacher and learning systems and education. Considered the reluctance of Russian Church to train teachers as highly educated and nationally conscious worker for educational sector of Ukrainian schools. Characterized educational activities M. Symashkevycha, M. Yavorovsky M. Leontovich et al., which spread knowledge among students of religious educational institutions and fostered high-quality general pedagogical training of future teachers.

Key words: *religious educational institutions, Podolie, general teacher training, teacher education, M. Symashkevych, M. Leontovich.*

Ефективність і результативність загальнопедагогічної підготовки майбутніх учителів у духовних закладах освіти Поділля середини XIX – на початку XX ст., як і в будь-яких інших навчальних закладах залежить від двох ключових осіб: викладача й учня. Вивчення повноцінної історії педагогічної освіти неможливе без з'ясування ролі викладачів у становленні вчителя на Поділлі. Дослідження професійного рівня викладацького складу розширює наші уявлення про навчальний процес та загальнопедагогічну підготовку учнів у Подільській духовній семінарії, чоловічих та жіночих духовних училищах та вчительських школах, які були важливою ланкою в системі педагогічної освіти на Поділлі в розглядуваний період. Наше дослідження спрямоване на виявлення основних характеристик викладачів духовних закладів Поділля другої половини XIX — на початку XX ст. Окремі аспекти зазначеної проблеми знайшли часткове відображення у працях О. Лотоцького, В. Приходько, І. Шиповича. Серед сучасних дослідників освіти Поділля варто виділити І. Сесака, А. Лисого, А. Нагребецького, Ю. Блажевича. Цілісне уявлення про професійний склад наставників-викладачів у духовних закладах освіти Поділля дають змогу сформулювати видання дореволюційної Росії та архівні документи.

Метою дослідження є висвітлення професійного складу наставників-викладачів духовних закладів освіти Поділля (середина XIX — початок XX ст.).

Перш за все, зазначимо, що до духовних закладів освіти Поділля в окреслений період належали: Подільська духовна семінарія, 4 чоловічі духовні училища, Подільське жіноче училище духовного відомства, Тульчинське єпархіальне жіноче училище, другокласні церковнопарафіяльні школи та Вінницька церковно-учительська школа, в яких у той час працювало чимало викладачів, відомих не лише на Поділлі, а й у Російській імперії та за її межами.

У 1864 р. ректором Подільської духовної семінарії став Преосвященний Феогност (1864-1866 рр.), якому заклад забов'язаний своїм перетворенням. При ньому відбулись покращення в навчально-виховній справі та в придбанні навчальних посібників, окрім цього Феогност був редактором «Подольских епархиальных ведомостей» [1, с. 64]. Існують відомості про те, що інспектор семінарії О. Павлович (з 1876 р. по 1883р.) — уродженець Волині, вихованець Київської духовної академії, у 1863 р. обійняв посаду викладача кафедри педагогіки Подільської духовної семінарії. Науково-методичну роботу розпочав з опрацювання курсу педагогіки, розробив програму та наукову систему нововведеної навчальної дисципліни «Огляд філософських учень» [2, с. 44].

З 1883 р. по 1891 р. викладач семінарії М. Яворовський редагував ПЕВ, після закінчення Подільської духовної семінарії, як кращий випускник, був направлений у Київську духовну академію для здобуття вищої богословської освіти. У 1867 р. завершивши навчання, здобув ступінь кандидата богословських наук і приступив до обов'язків помічника інспектора Подільської духовної семінарії. М. Яворовський викладав гомілетуку, літургію, словесність та історію російської літератури, грецьку мову. Традиції Києво-Могилянської академії, зокрема необхідність уведення в освітній процес педагогічної науки, духівник намагався пізніше реалізувати на посаді керівника духовного училища у м. Кам'янці [3, с. 38].

Одне з помітних місць займав магістр богослов'я, протоієрей М. Сімашкевич – ректор семінарії з 1877 р., вихованець Санкт-Петербурзької духовної академії, родом із Подільської губернії [4, с. 127]. У 1871 р. М. Сімашкевича запрошено на викладацьку роботу до Подільської духовної семінарії, де йому довелося викладати богослов'я, російську літературу, історію, французьку мову й інші навчальні предмети. Будучи на посаді ректора, М. Сімашкевич зміцнив матеріальну базу семінарії, реформував початкові плани, поповнив методичне забезпечення навчального процесу як семінарії, так і підпорядкованих духовних училищ. Як педагог-майстер, він приязно ставився до своїх учнів, багатьом допомагав літературою з власної бібліотеки, залучав їх у народознавчі гуртки, заохочував до творчості й відкривав шлях у науку.

Таким чином, у середині XIX ст. та обставина, що саме випускники Санкт-Петербурзької та Києво-Могилянської академії, в яких педагогічний і психологічний складники у професійній підготовці майбутніх духівників займали чільне місце, свідчила про поширення педагогічних знань серед вихованців семінарії та сприяла більш якійсь загальнопедагогічній підготовці наставника-вчителя.

Важливо акцентувати на тому факті, що «вчительська училищна корпорація» практикувала в педагогічній діяльності методи фізичного впливу, аби підвищити успішність учнів. Зокрема, зі спогадів про організацію освітньої роботи у Шаргородському духовному училищі І. Шиповича (помічника інспектора Подільської духовної семінарії) та В. Ковердинського ми дізнаємось про роль особистості ректора закладу Гадзинського (1836-1862 рр.), який був прихильником старої школи з палочною системою і засікав учнів «на смерть», а у спостерігача училища Є. Шеляговського з боку навчання педагогічні функції обмежувались самими завданнями й запитаннями, при цьому він збирав доноси на учнів від аудиторів та нотатки. Пояснення на лекціях не вважались доцільними, тому така форма для учнів була лише формальною повинністю, а для вчителя головне було не те, щоб учень знав, а те чи зазубрив він матеріал. За таких умов лекції не сприяли розвитку в учнів розумових здібностей [5, с. 9, 15, 18, 19].

Наведені факти свідчать про недосконалість психолого-педагогічної підготовки самих викладачів духовних закладів освіти Поділля, а звідси — вести мову про розвиток загальнопедагогічної підготовки майбутніх діячів освіти

вважається неможливим, адже вона, власне була в переважній більшості відсутня. Це негативно позначалося на всій системі освіти Подільських навчальних закладів, у яких працювали випускники духовних закладів освіти.

З 1870 р. ситуація в Шаргородському духовному училищі дещо покращилась, з'явилися нові вчителі, які зацікавили учнів наукою, а лекції набули проблемного характеру. Учні почали читати книги, грати на скрипці, до навчальних програм введено фізичне виховання та гімнастику. Зокрема, вчитель російської мови цього закладу став першим писати твори [5, с. 20].

Для жіночих духовних училищ Поділля впродовж тривалого часу була актуальною проблема формування викладацького складу, комплектування училищ штатними викладачами відбувалося повільно. Відсутність коштів не дозволяла училищам мати власних викладачів, навіть незважаючи на те, що ще 1868 р. Святейший Синод дозволив одному вчителю викладання близьких або однорідних предметів. Тому викладачі запрошувалися з інших навчальних закладів, а в жіночих училищах працювали майже на благодійних засадах. Звичайно ж, що при розподілі уроків урахувалась можливість викладачів поєднувати уроки в двох навчальних закладах. Таким чином, це було причиною зниження рівня викладання предметів, оскільки викладачі сумісники через брак часу не могли приділяти багато уваги вихованкам духовних училищ [6, с. 357].

Підтвердженням вищезазначених фактів є звіти про стан жіночих духовних училищ, де розміщені списки особового складу викладачів училищ, уміщені у часописах «Подольские епархиальные ведомости», «Православная Подолия» за різні роки та дані в архівних документах Державного архіву Хмельницької області [7, с. 838-839; 8, арк. 5-6; 9, арк.19,35,65,203].

Наприкінці XIX — на початку XX століття викладачі духовної семінарії та духовних училищ майже всі були з вищою богословською освітою, зокрема, в 1893 р. контингент викладачів Подільської духовної семінарії складався переважно з молодих людей: віком молодше 30 років — 4 особи, від 30 до 40 років — 10, а осіб зрілого віку від 40 до 50 років — 3 і від 50 до 60 років — 1, причому 10 з них здобули освіту в Київській духовній академії, 4 — в Санкт-Петербурзькій, 3 — в Московській і 2 здобули університетську освіту (у Києві та Одесі). Варто зазначити, що статистичні дані кінця XIX ст. свідчать про те, що в жіночих училищах духовного відомства починають працювати самі ж випускниці училищ Поділля, зокрема, за даними 1891 р. у двох училищах Поділля працювало 9 вихователюк — випускниць Подільського жіночого училища духовного відомства і Тульчинського епархіального училища [10, с. 29-31].

Зауважимо, що майже всі викладачі працювали в семінарії та училищах одночасно, окремі з них були нагороджені орденами Святого Станіслава 2 і 3 ступеня, Святої Анни 2 і 3 ступеня, Святого Володимира 4 ступеня, що були затверджені 1868 р. за працю з народної освіти [11, с. 22], про що свідчать документи Вінницького та Хмельницького обласних державних архівів, а саме, особові справи, формулярні та послужні списки викладачів за різні роки [12, арк.1-117; 13, арк.1-5; 14, арк.1-157; 15, арк. 1-20].

Про неналежний рівень загальнопедагогічної підготовки вчителів у духовних закладах Поділля свідчать спогади колишніх студентів про своїх викладачів, зокрема, вихованець семінарії О. Лотоцький у своїх мемуарах про навчання в семінарії (1884-1889 рр.) характеризував учителів, як «сірих». Але, на переконання випускника, були й такі вчителі, які демонстрували високий рівень майстерності. Наприклад, учитель літератури Малашкін, не лише цікаво вів лекційні заняття, але й організовував з учнями бесіди. Своєрідне новаторство не подобалось керівництву семінарії, заскоружла система навчання домінувала над олюдною й опочуттєвеною методикою викладання таких педагогів, які не вписувались у стару систему — звільняли. Натомість, учитель математики І. Ястребців до викладання ставився недбало, йшов на лекції не підготовлений, причому Ястребців мав досить гарну освіту, закінчивши Імператорський Новоросійський університет. З 1879 р. він був викладачем кафедри фізико-математичних наук, потім викладачем французької мови в Подільській духовній семінарії, і за традиційність та відданість старій системі освіти отримав ордени Святого Станіслава 2-го ступеня і Святої Анни 3-го ступеня. О. Лотоцький наголошував: «Ми не відчували зворотного зв'язку зі своїми педагогами — як ми до них, так і вони до нас ставились, як два ворожі клани, і один одному відплачували злом і помстою. Але, між тим, у семінарії були досить непогані педагоги та дух школи спонукав лише на такі стосунки». З глибокою симпатією О. Лотоцький згадував вчителя німецької мови: «Він здійснював процес викладання так, що викликав інтерес до вивчення мови. Оригінальністю його методу стало викладання українською мовою» [16, с. 24-30]. В. Приходько у своїх спогадах про роки навчання у Подільській Духовній семінарії (1899-1905) зазначав: «Один священик духовного писання В. Левицький був потайним українцем, інший — професор гомілетики і літургії, теж був дуже «підозрілим» щодо українофільства, а духівник семінарії Г. Кондрацький вів сповідь виключно українською мовою». До речі, він був заголовним педагогом зразкової школи при Подільській духовній семінарії та в 1897 р. читав уроки з Закону Божого на короткострокових педагогічних курсах при семінарії для вчителів церковнопарафіяльних шкіл епархії. В. Приходько особливо відзначив таких учителів, як Чеховського та Іваницького, які закінчили Київську духовну академію, характеризуючи їх, як освічених українців, принципових та ідейних осіб [17, с. 74].

Той факт, що з духовних закладів освіти Поділля випускалися не лише священнослужителі, а й працівники освітніх установ свідчить інформація про достатньо відомих на той час осіб, які присвятили себе служінню педагогіці. Зокрема, ректор, архіпастир Подільський Преосвященний Димитрій, який залучав викладачів, семінаристів до вивчення пам'яток православ'я на Поділлі. У 1890 р. ним було відкрите церковне стародавнє сховище при

кафедральному соборі. Преосвященний Донат започаткував читання про істину християнської релігії з огляду на сучасні думки про неї, а всі викладачі духовної семінарії та духовних училищ брали участь у цих публічних читаннях [1, с. 64-65].

Випускник Петербурзької Придворної співочої капели Ю. Богданов працював викладачем церковного співу у Подільській духовній семінарії (1884-1897 рр.), а також керівником архієрейського і семінарського хорів. Під його керівництвом навчався М. Леонтович — відомий український композитор, громадський діяч, педагог. Після закінчення семінарії М. Леонтович обіймав посаду викладача співів, арифметики та географії в Чуківській другокласній школі. З перших днів роботи композитор узявся за організацію хору, створив оркестр, за власні кошти купив відсутні інструменти, а старовинні українські пісні записував від жителів Чукова та навколишніх сіл. Зіпсувавши службові стосунки з директором Чуківської школи (священником Руданським), М. Леонтович переїздить у м. Тиврів, де впродовж 1901-1902 рр. працював учителем церковного співу, музики та каліграфії Тиврівського духовного училища, а згодом — у 1902 р. до м. Вінниці, де обіймав посаду вчителя Вінницької церковно-вчительської школи [18, с. 151]. Також з жовтня 1908 р. М. Леонтович працював учителем церковного співу та керував училищним хором Тульчинського єпархіального жіночого училища. Зазначимо, що він же викладав арифметику в першому класі та в 1913 р. тимчасово викладав уроки російської мови в 1-4 класах [19, с. 210]. Слід відзначити, що М. Леонтович у своїй роботі з вихованками дотримувався педагогічних прогресивних прийомів та принципів, використовуючи традиційні досягнення в музичній педагогіці, як західноєвропейських так і вітчизняних авторів які не втратили своєї актуальності і зараз, своєю педагогічною діяльністю та своїми роботами М. Леонтович відстоював ідею естетичного виховання всіх учнів та обов'язковістю навчання музиці і співам незалежно від музичної обдарованості [20, с. 412, 418].

Також упродовж 1910-1911рр. у Тиврівському духовному училищі на посаді викладача співів працював видатний український композитор К. Стеценко. Тиврівський період був одним з найінтенсивніших у житті і творчості композитора [21, с. 556]. Серед відомих українців у духовних училищах Поділля також працювали Г. Ващенко — педагог, психолог, письменник, громадський діяч, професор Українського вільного університету, який упродовж 1912-1913 н. р. був викладачем у Тульчинському єпархіальному жіночому училищі та П. Вікул — православний священник, краєзнавець Поділля та історик церкви працював у Подільському жіночому училищі духовного відомства в 1914 р. [22, с. 294; 23, с. 52].

Таким чином, у навчальних закладах духовного відомства на Поділлі розглядуваного періоду працювала переважна частина вчителів, яка мала низький рівень загальнопедагогічної підготовки. Як свідчать літературні та архівні джерела, існуюча система підготовки вчителів не відповідала вимогам часу, тим нагальним потребам, які висувало життя, тим змінам, що відбувалися в країні. Причин цього явища можна назвати декілька: 1. Домінування суто релігійного навчання в духовних закладах над педагогічними складниками освітнього процесу. 2. Низький науково-педагогічний рівень викладачів духовних закладів, їхня невідповідність із педагогіки, психології, логіки, а звідси — невідповідність професійного рівня випускника-вчителя потребам тогочасної школи й системи учіння й виховання. 3. Небажання представників російської церкви та польського духовенства, які брали на себе відповідальність готувати вчителя, випускати високоосвіченого й національно свідомого працівника освітньої галузі для української школи.

Проте в духовних навчальних закладах Поділля працювало чимало діячів, педагогів, краєзнавців, письменників, поетів, митців, які зробили свій вагомий внесок у розвиток педагогічної освіти Поділля і стали відомими не тільки в Україні, але й за її межами. Зокрема, М. Леонтович, М. Сімашкевич, М. Яворовський, І. Шипович, Ю. Богданов, К. Стеценко, Г. Ващенко, П. Вікул та багато інших.

Література:

1. Столетний юбилей Подольской духовной семинарии. 1798–1898 гг. – Каменец-Подольск: Тип. С.П. Киржацкого, 1899. – 211 с.
2. Подольские епархиальные ведомости (Далі ПЕВ).–1877.–№ 20.– С.44.
3. Блажевич Ю. Церковно-історичне (релігійне) краєзнавство на Поділлі: витоки, становлення, церковні історики та діячі (XIX – перша третина XX ст.)/ Ю. Блажевич // Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник / редкол. Баженов Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (відп. секр.) та ін.] – Хмельницький, 2015. – Вип. 5. – С. 23-31.
4. ПЕВ. –1877. – № 6.– С. 127.
5. Спогади про М. Коцюбинського: збірник / Упоряд. М. Потупейка; ред. А. Жукова. –Київ: Дніпро, 1989. – 278 с.
6. ПЕВ. –1872. – № 15. – С. 354-357.
7. ПЕВ. –1865. – № 19. – С. 836-839.
8. Державний архів Хмельницької області (Далі ДАХМО). – Ф.Р. – 315. – Оп. 1. – Спр. 8919. – 30 арк.
9. ДАХМО. – Ф.Р. – 64. – Оп. 1. – Спр. 151. – 214 арк.
10. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета / под ред. Н.И. Яворовского, Е.И. Сецинского. – Каменец-Подольск.: Тип. Под. губ. правл., 1893. – Вып. 6. – XII, 560 с.
11. ПЕВ. –1868. – № 2. – С. 22.
12. ДАХМО. – Ф.Р. – 64. – Оп. 1. – Спр. 154. – 117 арк.
13. ДАХМО. – Ф.Р. – 64. – Оп. 1. – Спр. 152. – 58 арк.
14. ДАХМО. – Ф.Р. – 64. – Оп. 1. – Спр. 155. – 157 арк.

15. Державний архів Вінницької області. – Ф.Р. – 444. – Оп. 1. – Спр. 8. – 158 арк.
16. Лотоцький О. Сторінки минулого / О.Лотоцький. – Ч.1. – Видання української православної церкви в США, 1966. – 288 с.
17. Приходько В. Під сонцем Поділля / В. Приходько. – Нью-Йорк-Мюнхен, 1967– 184 с.
18. Історія України в особах ХІХ–ХХст./ кер. авт. кол. В. Замлинський. – Київ: Україна, 1995. – 479 с.
19. Православная Подолия. – 1911. – № 10. – С. 209-210.
20. Персоналії в історії національної педагогіки. 22 видатних українських педагоги: Підручник / Під заг. ред. А.М.Бойко. – Київ: ВД «Професіонал», 2004. – 576 с.
21. Митці України: Енциклопедичний довідник / Упор.: М. Г. Лабінський, В. С. Мурза. За ред. А. В. Кудрицького. – Київ: «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1992. – 848 с.
22. Народжені Україною. Меморіальний альманах. У 2-х т. – Київ: Євроімідж, 2002. – Т. 1. – С. 294-295.
23. Яременко М. Подільські краєзнавці Микола Яворовський та о. Павло Вікул: штрихи до біографій / М. Яременко // Краєзнавство. – 2014. – № 2(87). – С. 49-57.